

SCHOPENHAUER'İN ACISI, NIETZSCHE'NİN ÇEKİCİ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

“Schopenhauer’in Acısı, Nietzsche’nin Çekici”, insanın akıl ve duygu düzenini Schopenhauer ile Nietzsche üzerinden sert bir felsefî otopsiye yatırır. Metnin ana iddiası, insanın kendini akıl sahibi ve özgür bir varlık diye sunmasına rağmen, çoğu zaman arzu, korku, irade, acı, içgüdü, hıncı ve güç istemi tarafından yönlendirildiğidir. Schopenhauer’de akıl, insanın efendisi değil, kör ve doyumsuz iradenin hizmetkârıdır. İnsan önce ister, sonra aklıyla bu isteğe gerekçe üretir. Hayat, bitmeyen isteme nedeniyle acı ile can sıkıntısı arasında salınır. Bu karanlık döngüden geçici çıkış sanat ve merhametle mümkündür. Sanat, iradenin baskısını askıya alır; merhamet ise başkasının acısında kendi kırılmasını tanıyarak bencilliği çatlattır. Nietzsche’de ise akıl, Sokratesçi gelenekle birlikte yaşamın trajik, bedensel ve yaratıcı kuvvetlerini bastıran bir maskeye dönüşür. Düşünceler saf mantığın değil, beden, içgüdü, güç ilişkilerinin ve yaraların ürünüdür. Nietzsche için duygu, romantik hassasiyet değil, yaşam kuvvetinin göstergesidir. Hıncı, yaratamayan ruhun ahlâk maskesiyle zehir üretmesidir. Metin, modern insanın rasyonellik iddiasını da sorgular: reklamlar, ideolojiler, sosyal medya, aidiyetler ve kırgınlıklar akli çoğu zaman kendi hizmetine alır. Bu yüzden düşünce, kendisini doğuran duygusal ve bedensel kaynağı yoklamadıkça sahici olamaz. Ahlâk, inanç, siyaset ve aşk bile bu karanlık iç mimarının dışında değildir; insan çoğu kez ilke sandığı yerde yarasını, analiz sandığı yerde kabilesini, hakikat sandığı yerde korkusunu konuşur. Son bölümde iki filozof arasındaki temel fark belirginleşir: Schopenhauer acı karşısında merhameti ve istemenin sönümlenmesini önerirken, Nietzsche acının dönüştürülmesini, güç istencini ve kendini aşmayı savunur. Böylece çalışma, akıl-duygu karşıtlığını aşarak insanın karanlık, yaralı, fakat yaratıcı iç mimarisini görünür kılar. Bu bakımdan metin, felsefeyi insanın makyajını silen acımasız bir ayna yapar.

1

1. Akıl Tahttan İndirilmesi

İnsan, uzun süre kendini akılla süsledi. Bedeninin karanlığını, arzularının uğultusunu, korkularının titrek sesini, kıskançlığını, öfkesini, merhametini, hırsını, hıncını ve sevilme açlığını aklın cilalı aynasında sakladı. Kendine “düşünen varlık” dedi; fakat çoğu zaman düşündüğü için istemedi, istediği için düşündü. Akli, hakikatin temiz penceresi gibi gösterdi; oysa o pencerenin camında ne çok parmak izi, ne çok nefes buğusu, ne çok çıkar lekesi vardı.

Batı felsefesinin ana damarlarından biri, insanı akılla terbiye etme hayali üzerine kuruldu. Akıl düzen kuracaktı, tutkular dizginlenecekti, beden susacak, ruh yükselecek, insan kendi içindeki hayvanı disipline edecekti. Platon’un mağarasından Descartes’in “düşünüyorum”una kadar uzanan çizgide insan, çoğu kez

aklın yüksek kürsüsüne oturtuldu. İnsan olmak, düşünmekti. Düşünmek, varlığın kanıtıydı. Akıl, insanın asaleti sayıldı.

Fakat Schopenhauer ile Nietzsche bu soylu masaya biraz hoyrat oturdular. Peçeteleri katlamadılar, çatal bıçak düzenine saygı göstermediler, felsefenin ağırbaşlı sofrasında insanın içinden gelen o kaba sesi duyurdular: istemek, acıkmak, arzulamak, kıskanmak, korkmak, saldırmak, kaçmak, hükmetmek, boyun eğmek, sevmek, nefret etmek, kendini kandırmak. Onlar için insan yalnızca aklın şeffaf lambası altında anlaşılacak bir varlık değildir; daha çok yeraltından gelen kör kuvvetlerin, bastırılmış dürtülerin, acının, iradenin, içgüdünün ve güç arzusunun sahnesidir.

Schopenhauer, akli insanın efendisi olmaktan indirir. Ona göre insanın derininde konuşan şey akıl değil, iradedir. Bu irade bilinçli, ölçülü, ahlâklı, terbiyeli bir irade değildir. Kördür, doyumsuzdur, durmadan ister. Yaşamak ister, sahip olmak ister, sürmek ister, çoğalmak ister, hükmetmek ister, acıdan kaçmak ister; fakat kaçtıkça başka bir acının içine düşer. Akıl bu karanlık motorun üzerine sonradan takılmış bir lambaya benzer. Yolu aydınlatır belki; fakat motorun nereye gitmek istediğine çoğu zaman o karar vermez.

Bu yüzden Schopenhauer'de akıl, insanı kurtaran mutlak bir kudret olmaktan çıkar. Akıl hesaplar, düzenler, araç bulur, gerekçe üretir. İnsan önce ister, sonra aklıyla bu isteğine kibar bir elbise diker. Açgözlülüğüne "gelecek kaygısı" der, kıskançlığına "adalet hassasiyeti" der, korkaklığına "tedbir" der, saldırganlığına "ilke" der, yenilgisine "ahlâk" der. Akıl burada hakikatin mahkemesi olmaktan çok, iradenin avukatlık bürosu gibi çalışır. Dava baştan bellidir; akıl yalnızca dosyayı süsler.

Nietzsche bu tahttan indirme işini daha da sertleştirir. Onun kavgası yalnızca aklın sınırlarıyla değildir; aklın kutsallaştırılmasıdır. Nietzsche'ye göre Batı düşüncesi özellikle Sokrates'le birlikte yaşamın trajik, taşkın, bedensel ve yaratıcı kuvvetlerini aklın disiplinine teslim etti. Sokratesçi insan, varoluşun uçurumuyla göz göze gelmek yerine onu kavramlarla ehliştirmeye çalıştı. Hayatın korkunç, güzel, kanlı, müphem, sarhoş edici tarafını akıl mahkemesine çıkardı. Sonra da kendini hâkim zannetti.

Nietzsche için akıl çoğu zaman içgüdülerin geç kalmış tercümanıdır. İnsan önce belli bir kuvvetin etkisi altındadır; sonra o kuvvete düşünce kılığı giydirir. Bir insanın fikri, her zaman yalnızca fikri değildir; onun bedeni, mizacı, sağlığı, hastalığı, korkusu, hırsı, sınıfsal konumu, kırgınlığı, iktidar arzusu, yenilmişliği de o fikrin içindedir. Nietzsche'nin rahatsız edici tarafı buradadır: O fikirlere yalnızca mantık açısından bakmaz, onların kokusuna da bakar. Bir düşüncenin arkasında hangi beden duruyor? Hangi yara konuşuyor? Hangi hınç kendine ahlâk maskesi takmış? Hangi zayıflık kendini erdem diye pazarlıyor?

Schopenhauer ile Nietzsche'nin ortak darbesi şudur: İnsan, kendini sandığı kadar aydınlık bir varlık değildir. Akıl, insan sarayının kralı gibi görünür; fakat çoğu zaman sarayın bodrumunda başka güçler çalışır. Yukarıda nutuk atan akıl, aşağıdaki kazan dairesinden gelen ısıyla konuşur. O kazan dairesinde irade vardır, arzu vardır, acı vardır, korku vardır, cinsellik vardır, ölüm kaygısı vardır, tanınma ihtiyacı vardır, güç isteği vardır. İnsan kendini fikirleriyle tanıtır; fakat çoğu zaman yaralarıyla hareket eder.

Bu iki filozofun önemi, akli bütünüyle çöpe atmaları değildir. Mesele bu kadar kaba değildir. Schopenhauer de Nietzsche de aklın insan yaşamındaki işlevini bilir. Akıl olmasa insan ne sanat kurabilir ne felsefe yapabilir ne tarih yazabilir ne kendine mesafe alabilir. Fakat onlar, aklın mutlak egemenlik iddiasına itiraz ederler. Akıl vardır; ama yalnız değildir. Akıl çalışır; ama kendi başına hükmetmez. Akıl konuşur; fakat onun cümlelerine çoğu zaman duygu, dürtü, irade ve içgüdü gizlice noktalama işareti koyar.

Modern insan bu yüzden tuhaf bir sahtekârlık içinde yaşar. Kendini rasyonel ilan eder, ama reklamlarla yönetilir. Kararlarını akılla verdiği söyler, ama korkularının, arzularının, aidiyetlerinin, çocukluk yaralarının ve toplumsal şartlanmalarının elinde dolaşır. Siyasi tercihini "analiz" diye anlatır; çoğu zaman kabilesini

savunuyordur. Ahlâkî öfkesini “adalet” diye sunar; bazen yalnızca bastırılmış intikamı konuşuyordur. Aşkını “kader” sanır; çoğu zaman eksikliğinin yüzünü seçmiştir. İnancını “hakikat” diye savunur; belki de korkusuna kutsal bir çatı yapmıştır.

Schopenhauer’in insanı acı çeken bir isteme varlığıdır. Nietzsche’nin insanı ise kuvvetler savaşının ortasında kendini aşma imkânı taşıyan bir varlıktır. Biri insana bakarken karanlık bir merhametin içinden konuşur; diğeri insanı sarsarak ayağa kaldırmak ister. Ama ikisi de şu rahatlatıcı masalı bozar: İnsan aklıyla kendinin efendisidir. Hayır, insan çoğu zaman kendinin efendisi değil, kendi içinde anlamadığı kuvvetlerin kiracısıdır. Kira sözleşmesini okumadan o eve yerleşmiştir.

Bu nedenle akıl ve duygu meselesi, basit bir karşıtlık şeklinde ele alınamaz. Akıl bir tarafta, duygu öbür tarafta durmaz. İnsan iç içe geçmiş katmanlardan oluşur. Duygu düşünceyi bozar, ama bazen düşünceyi doğuran da odur. Akıl duyguyu denetler, fakat bazen duygunun hizmetine girerek onu daha tehlikeli hâle getirir. Çıplak öfke kaba saba olabilir; fakat akılla örgütlenmiş öfke ideolojiye dönüşür. Çıplak hırs sıradan bir zaaf olabilir; fakat akılla donatılmış hırs sistem kurar. Çıplak korku insanı kaçıır; akılla süslenmiş korku başkalarını yönetmeye kalkar.

Schopenhauer ve Nietzsche’nin hâlâ taze durmasının sebebi burada saklıdır. Onlar insanı fazla ciddiye alan iyimser hümanizme çelme takarlar. İnsanı melekleştiren, akli kutsayan, duyguyu dekor sanan bütün düşünce alışkanlıklarını kırarlar. İnsanın içine bakarlar ve orada düzenli bir kütüphane değil, dağınık bir mahzen bulurlar. Raflarda kitaplar vardır elbette; ama köşede paslı zincirler, kırık aynalar, eski korkular, kurumuş kan lekeleri, unutulmuş çocukluk sesleri de durur.

Akılın tahttan indirilmesi, akılsızlığa davet değildir. Tam tersine, daha sahici bir akıl arayışıdır. Kendi arzusunu tanımayan akıl körleşir. Kendi hıncını bilmeyen düşünce zehirlenir. Kendi korkusunu teşhis etmeyen ahlâk zorbalığa dönüşür. Kendi bedenini inkâr eden felsefe, sonunda hayata düşman kesilir. Schopenhauer ve Nietzsche, akli yıkarken aslında onun sahte krallığını yıkarlar; yerine daha çıplak, daha acılı, daha dürüst bir insan bilgisi koyarlar.

İnsan, aklıyla övünmeden önce, aklını kimin kullandığını sormalıdır. Çünkü bazen düşünen akıl değildir; akıl kılığına girmiş korkudur. Bazen konuşan hakikat değildir; incinmiş gururdur. Bazen savunulan ilke değildir; yaralı benliğin kendine diktiği zırhtır. Schopenhauer ve Nietzsche’nin insanı rahatsız eden büyüklüğü, tam da bu teşhir gücündedir: İnsana “düşünüyorsun” demeden önce, “seni düşündüren şey ne?” diye sorarlar.

Filozof Kirpi: “İnsan aklıyla saray yaptığını sanır; oysa çoğu zaman arzularının gecekondunu ruhsatını felsefe diye imzalar.”

2. Schopenhauer’de Akıl — İradenin Hizmetkârı

Bir adam düşünelim: Gece yarısı masanın başında oturuyor. Önünde kâğıtlar, hesaplar, gerekçeler, küçük planlar, büyük mazeretler. Kendine çok akıllı görünüyor. Bir karar verecek. Belki evlenecek, belki ayrılacak, belki birine saldıracak, belki bir fırsatı ahlâkî gerekçelerle süsleyecek, belki de çoktan istediği şeyi “mantıklı olduğu için” seçtiğine inanacak. Kalem elinde, kaşları çatılmış, yüzünde ciddi bir düşünme ifadesi var. Fakat Schopenhauer arkasından sessizce yaklaşıp kulağına şunu fısıldardı: Sen karar vermiyorsun; sende isteyen bir şey var, akıl onun tutanak memuru.

Schopenhauer’de akıl, insanın krallık tacı değildir. Akıl ışığı vardır, ama bu ışık güneş gibi doğmaz; daha çok karanlık bir odada yakılmış lambaya benzer. Oda zaten oradadır. Eşyalar, gölgeler, korkular, arzular, açlıklar, cinsel dürtüler, ölüm kaygısı, yaşama tutunma çırpınışı çoktan yerleşmiştir. Akıl geldiğinde onları yaratmaz;

çoğu zaman yalnızca seçer, ayırır, isimlendirir, ilişkilendirir ve gerekçelendirir. İnsan akıyla dünyayı kavradığını sanır; Schopenhauer'e göre insan önce iradenin itmesiyle dünyaya sarılır, sonra akıl bu sarılışa biçim verir.

Onun meşhur ayrımı burada belirleyicidir: Dünya bir yanıyla "tasarım"dır, bir yanıyla "irade"dir. Tasarım, bizim dünyayı zihinsel biçimler içinde kavrayışımızdır. Nesnelere, ilişkiler, zaman, mekân, neden-sonuç bağlantıları bu alanda görünür olur. Akıl çalıştığı yer burasıdır. Akıl dünyayı düzenli, anlaşılır, hesaplanabilir bir alan gibi kurar. Fakat bu görünür düzenin altında daha karanlık, daha eski, daha inatçı bir güç vardır: irade. Bu irade bilinçli bir karar mekanizması sayılmaz; hayatın kör itkisi, var olma çarpınışı, durmadan isteme hâlidir.

Schopenhauer'in acımasızlığı şuradadır: İnsan kendini özgür, rasyonel, soylu, düşünen bir varlık olarak anlatırken, onun derininde konuşan şey çoğu zaman kör bir istemedir. İnsan yaşamak ister, haz ister, güvenlik ister, sahip olmak ister, tanınmak ister, çoğalmak ister, üstün gelmek ister. Bunların çoğu akıl tarafından icat edilmez; akıl onları sonradan yönetmeye, açıklamaya, meşrulaştırmaya çalışır. At koşar, süvari kendini zaferin sahibi sanır. Oysa çoğu zaman süvarinin bütün mahareti, atın gittiği yöne asil bir anlam vermektir.

Bu yüzden Schopenhauer'de akıl, araçsal bir kudrete sahiptir. Hesap yapar, yol bulur, ihtimalleri tartar, sonuçları öngörür. Ama istemenin kökünü sökemez. Aç insanın akli yiyeceğe çalışır. Kıskanan insanın akli karşılaştırma üretir. Âşık insanın akli sevdiği kişiyi evrenin merkezi ilan edecek kanıtlar bulur. Hırslı insanın akli başarıyı erdemle karıştırır. Korkan insanın akli tedbirin arkasına saklanır. İrade içeriden "istiyorum" der; akıl dışarıya "çünkü" diye başlayan düzgün cümleler kurar.

Burada insanın kendini kandırma yeteneği bütün çıplaklığıyla görünür. İnsan akli yalnızca hakikati aramaz; çoğu zaman kendini haklı çıkarmak için çalışır. İradenin istediği şey akıl tarafından temizlenir, ütülenir, cilalanır. Böylece kaba arzu, ahlâkî gerekçeye dönüşür. Çıkar, ilke kılığına girer. Korku, basiret diye dolaşıma sokulur. Hırs, çalışkanlık diye pazarlanır. Bencillik, kişisel sınır adını alır. İnsan kendi içindeki karanlığı doğrudan görmekten hoşlanmadığı için akıl ona bir makyaj çantası taşır. Schopenhauer, bu makyajı silmeye çalışan huysuz bir ihtiyardır; aynayı insanın yüzüne fazlaca yaklaştırır.

Schopenhauer'in akıl eleştirisi, aklın gereksiz olduğu anlamına gelmez. Böyle kaba bir okuma onu sığlaştırır. Akıl, insan için vazgeçilmezdir; çünkü insan akıl sayesinde neden-sonuç ilişkilerini kurar, deneyimden ders çıkarır, geleceği tasarlar, dil kurar, bilim yapar, sanat üzerine düşünebilir. Ama bütün bunlar, akli insan varoluşunun mutlak efendisi yapmaz. Akıl düzenleyicidir; yaratıcı kaynak çoğu zaman daha derindedir. İnsan bilinci yüzeydeki dalgadır; irade denizin karanlık ağırlığıdır. Dalga kendini deniz zannettiğinde felsefe komedisi başlar.

Bu tablo, modern insanın "ben seçimlerimi aklımla yapıyorum" cümlesini de tehlikeli biçimde yaralar. Schopenhauer açısından bakıldığında, insanın seçim dediği şey çoğu zaman karakterin, arzusunun, korkunun ve istemenin zorunlu akışıdır. İnsan kendine nedenler bulur; fakat o nedenleri bulma biçimi bile onun iç yapısına bağlıdır. Birinin aynı olaya öfkelenmesi, diğerinin susması, bir başkasının fırsat görmesi, yalnızca aklın farklı çalışmasıyla açıklanamaz. Her birinin içindeki irade başka bir tonda uğuldar.

Schopenhauer burada insanı romantik biçimde büyütmez; tersine küçültür, yere indirir, hatta biraz süründürür. İnsan dediğimiz varlık, çoğu zaman kendini özgürlük nutuklarıyla süsleyen bir isteme makinesidir. Acı çeker, çünkü ister. Elde eder, çünkü ister. Elde edince sıkılır, çünkü irade doymaz. Elde edemeyince kıvrınır, çünkü eksiklik hissi onu kemirir. İstek gerçekleştiğinde huzur uzun sürmez; yeni istek kapağı dayanır. İnsan, arzusunun bitmeyen icra dairesinde borçlu gibi yaşar. Bir dosya kapanmadan diğeri açılır.

Aklın bu düzende trajik bir rolü vardır. İnsan akli sayesinde acısını daha karmaşık hâle getirir. Hayvan acı çeker; insan acısının anlamını da düşünür. Hayvan korkar; insan korktuğu için kendinden utanır, sonra bu utancı başka gerekçelerle örter. Hayvan ister; insan istediğini felsefeye, dine, ideolojiye, ahlâka, estetiğe bağlar.

Böylece akıl bazen kurtuluş değil, acının mimarı olur. Basit bir yoksunluğu, uzun bir iç mahkemeye çevirir. İnsan kendi kafasında sanık, savcı, hâkim ve seyirci olarak aynı anda bulunur. Ne kalabalık, ne yorucu bir mahkeme.

Schopenhauer'in karamsarlığı tam burada keskinleşir. Ona göre hayat, iradenin bitmeyen hareketi yüzünden huzursuzdur. İstemek eksiklikten doğar; eksiklik acıdır. İstenilen şeye ulaşmak ise kalıcı mutluluk vermez; kısa bir rahatlama sağlar, ardından can sıkıntısı gelir. Böylece insan acı ile can sıkıntısı arasında salınır. Akıl bu salınımı durduramaz. En fazla daha incelikli hâle getirir. Zengin insanın can sıkıntısı yoksulun açlığına benzemez, ama huzursuzluğun kökü değişmez. Sarayın perdeleri pahalı olabilir; içerideki uykusuzluk yine uykusuzluktur.

Yine de Schopenhauer'in düşüncesinde akıl tamamen çaresiz bir figür değildir. Akıl, insanın kendi durumunu fark etmesine yardım edebilir. İradenin oyununu görebilir, arzunun döngüsünü teşhis edebilir, dünyanın yalnızca kişisel çıkar alanı olmadığını kavrayabilir. Fakat bu fark ediş bile tek başına kurtuluş sağlamaz; çünkü irade kavramla susturulacak kadar nazik bir misafir değildir. Kapıyı kırarak girmiştir. Akıl ona "lütfen çıkınız" dediğinde, irade koltuğa daha rahat yerleşir.

Schopenhauer'in asıl çıkış noktaları, aklın hesapçı alanından çok estetik tecrübe ve merhamet üzerinden belirir. Sanatta insan bir anlığına istemenin baskısından uzaklaşabilir. Güzel bir müzik, büyük bir tablo, derin bir şiir, insanı kendi küçük çıkarlarının dışına çıkarır. Orada akıl susmaz, fakat hükmetmeyi bırakır. İnsan nesneye sahip olmak için değil, onu seyretmek için bakar. Bu seyir hâlinde iradenin pençesi gevşer. Dünya artık tüketilecek, kazanılacak, kullanılacak bir şey değil; görülecek bir varlık hâline gelir. Bu kısa an, Schopenhauer'in karanlık evreninde açılmış ince bir penceredir.

Merhamet ise aklın değil, daha derin bir tanımanın alanıdır. İnsan başkasının acısını gördüğünde, onunla kendisi arasındaki katı sınır bir anlığına çözülür. Bencillik çatlar. "Ben" dediği şeyin mutlak ve ayrıcalıklı merkez olmadığı sezilir. Burada akıl açıklama yapabilir; ama merhameti doğuran şey kuru mantık değildir. Başkasının acısında kendi acısını tanımak, iradenin bireysel kabuğunu delmek anlamına gelir. Schopenhauer'in ahlâkı bu yüzden aklî buyruktan çok acı ortaklığına yaslanır.

Bütün bunlardan sonra Schopenhauer'de akıl, gururlu bir hükümdar gibi değil, yorgun bir kâtip gibi görünür. Önüne gelen dosyalar çoktan irade tarafından hazırlanmıştır. Kâtip onları düzenler, numaralandırır, gerekçelendirir, bazen de içlerinden bir hakikat kırıntısı çıkarır. Ama dosyanın kaynağı çoğu kez aşağıdadır: yaşama arzusu, eksiklik, korku, sahip olma isteği, cinsellik, ölümden kaçış, benliğin kendini sürdürme çabası.

İnsanın akıllı olması, onun dürüst olduğu anlamına gelmez. Hatta bazen akıllı insan daha tehlikelidir; çünkü arzularını daha iyi gizler, hırsına daha iyi kılıf bulur, bencilliğine daha parlak cümleler diker. Schopenhauer'in bugüne söyleyeceği sert şeylerden biri budur: İnsan akıyla övünmeden önce, o aklın hangi iradenin maaşlı çalışanı olduğunu yoklamalıdır. Çünkü her parlak gerekçenin arkasında temiz bir hakikat yoktur; bazen iyi giyimli bir arzu bekliyordur.

Schopenhauer, akli aşağılayarak değil, haddini bildirerek düşünür. Akıl kıymetlidir; ama taht onun değildir. Tahtta irade oturur. Akıl bazen danışman, bazen tercüman, bazen avukat, bazen muhasebeci, bazen de celladın kalemini tutan memurdur. İnsan bu düzeni fark etmeden kendini tanıyamaz. Kendini tanımayan insanın düşüncesi ise çoğu zaman süslü bir savunma dilekçesinden ibaret kalır.

Filozof Kirpi: "Akıl çoğu zaman hakikatin lambası değil, arzunun elindeki fenerdir; nereye tutulacağına ışık değil, isteyen karanlık karar verir."

3. Schopenhauer'de Duygu — Acı, Merhamet ve Kurtuluş İmkânı

Schopenhauer'in insanı, temiz bir felsefe salonunda oturmaz; daha çok loş bir odada, uykusuz bir yüzle, kendi iç uğultusunu dinler. Bu insanın kalbinde ne berrak bir huzur vardır ne de aklın disiplinli güveni. İçeride hep bir isteme vardır. Bir şeye doğru uzanan, ulaştığında doymayan, ulaşamadığında kıvranan, sustu sanıldığında başka bir adla yeniden konuşan o eski, inatçı, kör isteme. İnsan, kendi hayatının merkezinde huzuru değil, eksikliği bulur. Eksiklik arzuyu doğurur; arzu hareketi; hareket yorgunluğu; yorgunluk yeni bir huzursuzluğu.

Schopenhauer'de duygu meselesi, romantik bir hassasiyet alanı gibi okunursa konu çürür. Onda duygu, çiçekli bir iç dünya süsü değildir; varoluşun sinir uçlarıdır. Acı, korku, sıkıntı, merhamet, estetik vecd, tiksinti, arzu, yoksunluk, hayal kırıklığı... Bunlar insanın üstüne sonradan eklenen geçici hâller gibi durmaz. İnsanın dünyayla temas ettiği asıl yer, çoğu zaman burasıdır. Akıl nesnelere ayırır, kavramları kurar, neden-sonuç zinciri örer; fakat acı bir anda bütün kavramların üstüne basıp içeri girer. Dış ağrısı metafiziği beklemez. Açlık mantık dersine girmez. Keder, cümle yapısına saygı göstermez.

Schopenhauer'in karanlık büyüklüğü, hayatı acıdan kaçırmamasıdır. Ona göre yaşamak, istemek demektir; istemek ise eksik olmaktır. Eksik olan huzursuzdur. İnsan bir şeyi istediğinde aslında kendi yetersizliğini, kendi tamamlanmamışlığını hissederek istenen şey elde edilirse kısa bir rahatlama olur; fakat bu rahatlama kalıcı mutluluk değildir. Bir anlık soluklanmadır. Sonra can sıkıntısı gelir veya yeni bir istek kapıya dayanır. İradenin iştahı kapanmaz. İnsan, doyduğunu sandığı yerde başka bir açlığın sofrasına oturur.

Bu yüzden Schopenhauer'in dünyasında mutluluk aslı bir hâl değildir; acının geçici olarak kesilmesidir. İnsan mutlu olduğunu söylediğinde, çoğu kez bir ağrının azaldığını anlatıyordur. Gürültü kesilmiştir, ama sessizlik henüz barış anlamına gelmez. Borç ertelenmiştir, kapanmamıştır. Arzunun kamçısı bir süreliğine duvara asılmıştır, fakat sahibi birazdan geri dönecektir. Bu düşünce serttir; insanın neşeli kendilik masallarını sevimsiz biçimde bozar. Ama bazen hakikat, insanın hoşuna gitmeyen kapıdan girer.

Schopenhauer'de duygu denildiğinde acının merkezî oluşu buradan gelir. Acı, varoluşun kenar süsü değildir; insanın kendini fark ettiği en çıplak alanlardan biridir. İnsan çoğu zaman acı çektiğinde kendine döner. Haz insanı dağıtır, acı toplar. Hazda insan dünyaya yayılır; acıda kendi içine büzülür. Bir kayıp, bir hastalık, bir terk edilme, bir aşağılanma, bir başarısızlık, insanın üstündeki sahte ceketleri birer birer çıkarır. Aklın itibarlı kelimeleri bazen orada yetersiz kalır. İnsan en çok acının önünde sadeleşir; çünkü acı protokol sevmez.

Fakat Schopenhauer'in acı düşüncesi sıradan bir karamsarlık değildir. Karamsarlık çoğu zaman mızımız bir ruh hâlidir; Schopenhauer'de ise ontolojik bir teşhistir. O, "hayat kötüdür" diye kahve köşesi sızlanması yapmaz. Hayatın yapısında bitmeyen isteme bulunduğu için huzursuzluğun kaçınılmaz olduğunu söyler. Burada duygu, insan psikolojisinin dekoru olmaktan çıkar; metafiziğin kalbine yerleşir. Acı, sadece bireyin başına gelen talihsiz olay değildir; iradenin bireyde kendini hissettirme biçimidir.

Yine de Schopenhauer'in dünyasında insan bütünüyle kapalı bir hücrede bırakılmaz. Karanlık çoktur; fakat karanlığın içinde iki ince geçit açılır: sanat ve merhamet. Bu iki geçit, aklın kuru zaferiyle değil, duygunun başka bir düzeye yükselmesiyle ilgilidir. İnsan, sıradan arzu döngüsünden bir anlığına çıkabilir. Sahip olma, tüketme, kazanma, yenme, üstün gelme, kendini koruma baskısından kısa süreliğine uzaklaşabilir. Bu uzaklaşma, insanın iradeye karşı kazandığı küçük ama değerli bir nefes alanıdır.

Sanat, Schopenhauer'de iradenin gürültüsünü azaltan bir askıya alma hâlidir. İnsan güzel bir müziği dinlerken, büyük bir tabloya bakarken, trajik bir sahneyi seyredirken, bir şiirin derin ritmine kapılırken, dünya artık sadece kullanılacak nesnelere toplamı olmaktan çıkar. Bakış değişir. İrade geri çekilir. İnsan, nesneyi kendi

çıkarına bağlamadan görmeye başlar. Bir ağaca bakarken ondan odun, gölge, mülk, süs ya da fayda beklemez; ağacı ağaç olarak sezer. Bu kısa sezgi, iradenin zorbalığından kurtulmuş bakışın küçük mucizesidir.

Müziğin Schopenhauer için özel yeri de buradan gelir. Ona göre müzik, diğer sanatlar gibi yalnızca görüşlerin kopyası değildir; iradenin doğrudan titreşimine dokunur. Müzik, insanın kavramlara sığdıramadığı şeyi yakalar. Kelimeden önceki yarayı, düşünceden önceki çırpınışı, varlığın iç ritmini duyurur. Bu yüzden bazı melodiler insana açıklanamaz biçimde dokunur. Çünkü insan orada bir fikir duymaktan çok, kendi derin istemesinin yankısını işitir. Müzik, aklın raporlayamadığı karanlığı notalara çevirir.

Fakat sanatın kurtuluşu geçicidir. Bir konser biter, tablo duvardan ayrılır, şiirin son dizesi kapanır; irade yeniden konuşmaya başlar. İnsan yine ister, yine korkar, yine hesap yapar, yine eksilir. Sanat, hapishanenin duvarında açılan pencere gibidir; insan o pencereden gökyüzünü görür, ama hücre tamamen ortadan kalkmaz. Gene de bu pencere küçümsenemez. Çünkü insanın sadece istemekten ibaret olmadığını, seyredemediğini, durabildiğini, kendinden uzaklaşabildiğini gösterir.

Schopenhauer'de daha derin ahlâkî geçit ise merhamettir. Merhamet, onun düşüncesinde zayıf bir acıma gösterisi değildir. Başkasına yukarıdan bakıp "vah zavallı" demek hiç değildir. Gerçek merhamette insan, başkasının acısını kendi acısı gibi hisseder. Ben ile başkası arasındaki sert kabuk bir anlığına çatlar. Normalde irade bireyi kendi çıkarına kilitler: Benim hayatım, benim korkum, benim kazancım, benim kaybım, benim hazlarım. Merhamet bu bencil merkeze darbe vurur. İnsan, başka bir varlığın acısında kendi varoluşunun aynı kırılğan kökünü görür.

Bu nedenle Schopenhauer için ahlâkın temeli soyut akıl buyruğundan çok merhamettir. İnsan başkasına zarar vermemeyi yalnızca mantıksal bir görev olarak kavradığında, ahlâk hâlâ dışarıdadır. Ama başkasının acısı insana içeriden dokunduğunda, ahlâk canlı bir hâle gelir. Kural kalpte et kazanır. Bir yoksulun üşümesi, bir hayvanın inlemesi, bir çocuğun korkusu, bir yaşlının terk edilmişliği, yalnızca bilgi konusu olmaktan çıkar; insanın içine saplanan bir diken olur. O diken yoksa ahlâk çoğu zaman güzel giyinmiş bir bürokrasiye benzer.

Schopenhauer'in merhameti, insanın metafizik yalnızlığını da sarsar. Her birey kendini ayrı, tek, merkezî ve ayrıcalıklı sanır. Oysa acı, bütün canlılarda ortak bir dil konuşur. Bedenler farklıdır, hikâyeler farklıdır, isimler farklıdır; ama incinme yeteneği her yerde aynı büyük ailenin mührünü taşır. Merhamet, bu ortak incinebilirliği fark etmektir. İnsan başkasının acısına kayıtsız kaldığında yalnızca ahlâken eksilmez; varoluşun ortak varasını da inkâr eder. Kayıtsızlık, bencilliğin kalın perdeli odasıdır.

Burada Schopenhauer'in duygu düşüncesi, akıl merkezli ahlâk anlayışlarına karşı önemli bir itiraz taşır. İnsan sadece doğruyu bildiği için iyi olmaz. Hatta bazen doğruyu bilen insan, kötülüğünü daha ustalıkla yapar. Bilgi, vicdan üretmeye yetmez. Akıl, ahlâkî davranış için araçlar sunabilir; fakat başkasının acısına karşı içsel duyarlılık yoksa akıl rahatlıkla zulmün mimarı hâline gelir. Merhametsiz akıl, düzenli bir mezbaha kurabilir. Dosyaları tamdır, hesapları doğrudur, imzaları yerindedir; içeride kan vardır.

Schopenhauer'in duyguyu ciddiye alması bu yüzden değerlidir. Duygu burada aklın düşmanı değildir; insanın hakikate açılan başka bir yarığdır. Acı, insanın isteme düzenini açığa çıkarır. Merhamet, bireysel bencilliği yarar. Sanat, iradenin tahakkümünü askıya alır. Bunların üçü de insanı, kendi sıradan benliğinin dışına taşır. Acı insanı kırar; sanat soluklandırır; merhamet başkasına bağlar. Bu üç deneyim olmadan insan, kendi arzularının içinde dönüp duran kapalı bir mekanizma hâline gelir.

Ama Schopenhauer'in kurtuluş fikri Nietzsche'nin hoşuna gitmeyecek kadar vazgeçiş kokar. Schopenhauer, iradenin bütünüyle olumlanmasından yana değildir; onun için asıl huzur, istemenin sönümlenmesinde belirir. İnsan arzu döngüsünü tanıdıkça, bu döngüden uzaklaşma imkânı arar. Daha az istemek, daha az sahiplenmek, daha az bağlanmak, daha az kendine kapanmak... Bu çizgi, onu Doğu düşüncelerine, özellikle

asketik ve feragatçi damarlarla temas eden bir yere taşır. Kurtuluş, daha fazla elde etmekte değil, istemenin ateşini azaltmaktır.

Bu düşünce modern dünyanın kulağına pek hoş gelmez. Çünkü modern insanın dini neredeyse sınırsız istemedir. Daha fazla görünmek, daha fazla kazanmak, daha fazla tüketmek, daha fazla beğenilmek, daha fazla hükmetmek, daha fazla konuşmak, daha fazla iz bırakmak. Reklamlar iradeyi kamçılar, siyaset korkuyu örgütler, piyasa arzuyu çoğaltır, sosyal medya kıyas cehennemini cebimize koyar. Schopenhauer bugün yaşasaydı, insanlığın büyük bir metafizik panayırda kendi eksikliğini satın almaya çalıştığını söylerdi herhalde. Hem de taksitle.

Schopenhauer'in acı ve merhamet düşüncesi, bugünün sertleşmiş insanına hâlâ ağır bir soru sorar: Başkasının acısını gerçekten duyabiliyor musun, yoksa onu yalnızca bilgi olarak mı tüketiyorsun? Bir felaket haberini okuyup geçmek kolaydır. Bir çocuğun yüzüne, bir hayvanın yarasına, bir annenin sessizliğine, bir yoksulun utancına dayanmak zordur. Merhamet, duygu gösterisi değildir; dayanma terbiyesidir. Başkasının acısına bakıp kendi konforunu hemen geri istememektir.

Schopenhauer'de duygu insanı hem mahkûm eder hem de kurtuluşun kapısına getirir. Arzu ve eksiklik insanı acıya bağlar; sanat ve merhamet aynı insanı kendi bencilliğinden uzaklaştırır. İradenin karanlık hareketiyle merhametin ince ışığı aynı varlıkta çarpışır. İnsan işte bu çarpışmanın adıdır. Bir yanında doymayan isteme, diğer yanında başkasının acısına eğilebilen kırılğan bir vicdan. Bu yüzden Schopenhauer'in insanı karanlıktır, ama bütünüyle çökmüş değildir. Onun karanlığında küçük bir merhamet lambası yanar; zayıf, titrek, ama sahici.

Filozof Kirpi: "Acı insanın kabuğunu kırar; merhamet o kırığın içinden başkasına açılan ince bir kapı yapar."

8

4. Nietzsche'de Akıl — Sokratesçi Hastalığın Maskesi

Nietzsche'nin akılla kavgası, kuru bir felsefe tartışması değildir; daha çok bir hastane koridorunda dolaşan keskin burunlu bir hekimin teşhisine benzer. Adam yalnızca fikirlere bakmaz; fikrin arkasındaki bedene, nabza, rengine, kokuya, yorgunluğa, hınca, güç kaybına, yaşama karşı duyulan gizli öfkeye bakar. Bir düşünceyi eline alır, çevirir, koklar ve sorar: Bu fikir hangi bedenden çıktı? Hangi korkunun üstüne giydirildi? Hangi yenilgi kendini erdem diye pazarlıyor? Hangi içgüdü, akıl maskesi takip sahneye çıktı?

Nietzsche için akıl, Batı düşüncesinin uzun süre kutsadığı o parlak tahtta oturmaz. Daha doğrusu oturur gibi görünür; ama Nietzsche onun altındaki çürük ayakları gösterir. Aklın mutlak egemenliğine duyulan inanç, ona göre çoğu zaman sağlıklı bir bilgelikten değil, yaşamın taşkınlığı karşısında duyulan korkudan doğmuştur. İnsan hayatın belirsizliğini, trajedisini, acısını, tutkusunu, bedensel coşkusu, ölümlü burun buruna oluşunu kavramlarla denetlemek istemiştir. Kavram, burada bazen düşüncenin aracı olmaktan çıkar; korkunun demir parmaklığı hâline gelir.

Nietzsche'nin Sokrates'e yönelttiği büyük itiraz tam da buradan gelir. Sokrates, Batı aklının büyük kahramanı gibi anlatılır: soru soran, tanım isteyen, cehaleti teşhir eden, düşünceyi disipline eden bilge. Nietzsche ise bu sahneye başka bir gözle bakar. Ona göre Sokrates yalnızca bilgelik getirmemiştir; aynı zamanda yaşamın trajik, Dionysosçu, bedensel, sezgisel ve sanatkârane gücünü aklın soğuk mahkemesine taşımıştır. Hayatın büyük karanlığını kavramla hizaya sokmaya çalışmıştır. Bu yüzden Nietzsche için Sokrates, bazen bir başlangıçtan çok bir belirti gibidir: Yaşam gücünün zayıfladığı yerde akıl, kurtarıcı diye çağrılır.

Burada "Sokratesçi hastalık" denilebilecek şey, aklın varlığı değil; aklın hayata karşı bir savunma mekanizmasına dönüşmesidir. Nietzsche akla tümüyle düşman değildir. O kadar kaba bir filozof değildir. Onun derdi, aklın kendini hayatın efendisi sanmasıdır. Yaşamın taşkın kuvvetleri, içgüdüleri, bedensel bilgeliği, sezgisel karanlığı, trajik kabullenışı akıl adına mahkûm edildiğinde Nietzsche'nin sabrı tükenir. Çünkü ona göre insan yalnızca düşünen bir kafa değildir; yürüyen, isteyen, acıkan, seven, nefret eden, dans eden, kanayan, hastalanan, iyileşen, saldıran, yaratan bir bedendir.

Nietzsche'nin en kışkırtıcı taraflarından biri, düşünceyi bedenden ayırmamasıdır. Bir filozofun sistemi yalnızca mantıksal önermelerden oluşmaz; aynı zamanda onun sindiriminden, sınırlarından, yalnızlığından, sağlığından, korkularından, hırsından, yaralarından, ikliminden, beslenmesinden, çağının zehrinden izler taşır. Bu yüzden Nietzsche düşüncelerin soy ağacını çıkarırken, kütüphane raflarına bakmakla yetinmez; bedeninin mahzenine iner. "Saf düşünce" iddiasına kuşkuyla yaklaşır. Çünkü insan çoğu zaman fikrini seçmez; mizacı, içgüdüleri ve güç durumu onun fikrini seçer.

Bu bakımdan Nietzsche, akli içgüdülerin geç kalmış sözcüsü gibi görür. İnsan önce bir yöne doğru eğilir; sonra o eğilime düşünce adını verir. Önce hoşlanır, sonra gerekçe bulur. Önce tiksindir, sonra ahlâk kurar. Önce korkar, sonra ilke icat eder. Önce güç ister, sonra hakikat diliyle konuşur. Akıl bu düzende çoğu zaman olay yerinden sonra gelen polis gibidir: Delilleri toplar, rapor yazar, dosyayı kapatır; fakat cinayet çoktan işlenmiştir. Fail bazen hınçtır, bazen korku, bazen zayıflık, bazen iktidar arzusu.

Nietzsche'nin akıl eleştirisi, özellikle ahlâk alanında daha da sertleşir. Ona göre insanlar birçok ahlâkî yargıyı saf ve evrensel hakikatler olarak sunar; oysa bu yargıların arkasında çoğu zaman tarihsel mücadeleler, güç ilişkileri, sınıfsal konumlar, psikolojik yaralar ve bastırılmış duygular vardır. Bir insan "iyi" dediğinde gerçekten neyi kutsuyor? "Kötü" dediğinde neye düşmanlık ediyor? "Erdem" dediği şey, güçlü bir yaşam biçiminin yaratıcı disiplini mi, yoksa zayıflığın kendine yaptığı propaganda mı? Nietzsche, ahlâkın kelimelerini tek tek mahkemeye çağırır; ama mahkeme salonu klasik ahlâkçıların sandığı kadar temiz değildir. Duvarlarda hıncın gölgesi dolaşır.

Onun "ressentiment" (hınç) kavramı burada kilit önemdedir. Hınç, doğrudan eyleme dönüşemeyen zayıflığın içte biriktirdiği zehirdir. Güçsüz olan, güçlü olana doğrudan karşılık veremediğinde, onun değerlerini tersine çevirir. Kendi acını erdem, başkasının kudretini kötülük ilan eder. Cesareti saldırganlık, yaratıcı taşkınlığı kibir, bedensel gücü kabalık, hayat sevinci ahlâksızlık gibi gösterebilir. Böylece akıl, hıncın tercümanı olur. Kuru bir mantık makinesi gibi değil, yaralı bir benliğin propaganda memuru gibi çalışır.

Nietzsche'nin hedef aldığı akıl tipi, hayatı güçlendiren, biçimlendiren, yaratıcı biçimde kullanan akıl değildir. Onun hedefi, hayata düşmanlaşmış akıldır. Hayatı suçlayan, bedeni aşağılayan, tutkuyu kirleten, içgüdüyü bastıran, coşkuyu şüpheli gören, acıyı bile yalnızca mahkûm edilmesi gereken bir kusur sayan akıl. Bu akıl tipi, insanı daha diri kılmaz; onu daha uslu, daha sönük, daha itaatkâr, daha hesapçı yapar. Nietzsche böyle bir akli gördüğünde, onun yüzündeki bilgelik pudrasını siler ve altındaki solgunluğu gösterir.

Sokratesçi akıl, Nietzsche'nin gözünde trajik kültüre karşı bir dönüm noktasıdır. Antik tragedya, hayatı bütün karanlığıyla sahneye çıkarabiliyordu: suç, kader, acı, taşkınlık, tanrılarla insan arasındaki gerilim, ölçü ve ölçüsüzlük, ölümün gölgesi. Orada hayat, kavramla tamamen ehlileştirilmez; estetik bir güçle taşınırdı. Nietzsche'ye göre Sokratesçi iyimserlik ise şunu fısıldadı: Bilgiyle hayat düzeltilebilir, akılla varoluş anlaşılır hâle getirilebilir, doğru düşünce insanı kurtarabilir. Nietzsche bu iyimserlikte bir saflık değil, trajik hakikatten kaçış görür.

Çünkü hayat bütünüyle akla uygun değildir. Hayatın içinde fazlalık vardır, taşkınlık vardır, gereksizlik vardır, yıkım vardır, doğum vardır, şiddet vardır, güzellik vardır, çürüme vardır. İnsan bazen en derin dönüşümünü mantıklı olduğu için değil, yanarak yaşadığı için geçirir. Büyük sanat, büyük aşk, büyük kopuş, büyük cesaret

anları çoğu zaman hesap defterinden çıkmaz. Akıl onları sonradan açıklar; ama doğuramaz. Nietzsche burada hayatın yaratıcı karanlığına sahip çıkar. Her şeyi aydınlatmaya çalışan aklın, bazen varoluşun verimli gölgelerini öldürdüğünü düşünür.

Bu yüzden Nietzsche'de akıl, duyguların ve içgüdülerin üstünde tarafsız bir hakem gibi durmaz. Daha çok kuvvetler savaşının içindeki bir araçtır. Hangi kuvvet güçlüyse, akli kendi hizmetine alabilir. Sağlıklı, taşkın, yaratıcı bir yaşam gücü akli kullandığında ortaya biçim verme, değer yaratma, üslup kurma, kendini aşma çıkar. Zayıf, hınçlı, korkak bir yaşam gücü akli kullandığında ise ortaya suçlama, bastırma, ahlâkçılık, intikam ve zehirli soyutlama çıkar. Aynı akıl, farklı bedenlerin elinde farklı kaderlere gider. Bıçak aşçının elinde yemek yapar, katilin elinde kan döker; akıl da böyledir.

Nietzsche'nin "beden" vurgusu burada yalnızca biyolojik bir gönderme değildir. Beden, insanın bütün canlı kuvvetlerinin toplamıdır. Duygular, dürtüler, alışkanlıklar, hazlar, acılar, kas hafızası, korkular, arzular, sağlık ve hastalık hâlleri bu toplamın içindedir. İnsan bedeniyle düşünür. Bu cümle, akılcı geleneğin hoşuna gitmez; çünkü o düşünceyi bedenden kurtardıkça yüceleceğini sanır. Nietzsche ise bedenden kaçan düşüncenin çoğu zaman hayattan kaçtığını sezer. Bedeni inkâr eden felsefe, sonunda yaşama düşman bir rahip dili üretir.

Nietzsche'nin rahip tipiyle kavgası da burada akıl meselesine bağlanır. Rahip, zayıflığın içgüdülerini akıl, ahlâk ve kutsallık diliyle örgütleyen figürdür. Acıyı yorumlar, suçluluk üretir, bedeni disipline eder, arzuyu günaha çevirir, insanın kendi içgüdülerine karşı savaş açmasını sağlar. Burada akıl, özgürleşmenin değil, içe çevrilmiş tahakkümün aracı hâline gelir. İnsan kendi bedeninden utanır, kendi arzusundan kuşkulandır, kendi gücünü tehlikeli görür. Böylece akıl, insanın üstüne yerleştirilmiş bir gardiyan gibi çalışır. Gardiyanın üniforması temizdir; görevi kirlidir.

Nietzsche açısından modern rasyonel insan da bu mirastan bütünüyle kurtulmuş değildir. Tanrıları yıktığını sanır, ama onların yerine yeni putlar koyar: ilerleme, nesnellik, ahlâkî üstünlük, bilimsel kibir, toplumsal onay, ideolojik doğruluk, sürü güvenliği. Kendi çağdaşlığını özgürlük zanneder; çoğu zaman sadece daha sofistike bir itaat biçimi geliştirmiştir. Akıl burada yine maske olur. İnsan "ben bağımsız düşünüyorum" der; fakat cümlesinin arkasında çağının korkuları, modaları, yasakları, ödül sistemleri ve sürü içgüdüleri sıraya girmiştir. Kalabalık bazen insanın kafasının içine yerleşir; sonra oradan bireysellik nutku atar.

Nietzsche'nin sertliği, insanın kendine dair anlattığı konforlu hikâyeleri parçalar. Ona göre insan, kendi düşüncelerinin efendisi olduğunu sanırken bile çoğu zaman bilinmeyen kuvvetlerin sahnesidir. Bu, Schopenhauer'le ortak bir damardır; ama Nietzsche'de ton değişir. Schopenhauer iradenin körlüğünden çıkmak, istemeyi yatıştırmak, acıyı merhametle delmek ister. Nietzsche ise kör kuvvetleri sadece bastırılacak şeyler olarak görmez; onları dönüştürmek, biçimlendirmek, daha yüksek bir yaratıcı kudrete çevirmek ister. O yüzden Nietzsche için mesele akli öldürmek değil, akli yaşamın hizmetine sokmaktır.

Yaşamın hizmetindeki akıl, Nietzsche'de yaratıcıdır. Kendini korumaya çalışan korkak bir hesap makinesi değildir. Değer yaratır, biçim verir, ölçü koyar, üslup kurar, fazlalığı sanata dönüştürür. Güçlü insan akli, içgüdülerini inkâr etmez; onları terbiye eder, besteler, yönlendirir. Burada disiplin vardır, ama bu disiplin hayat düşmanlığı değildir. Bir dansçının disiplini gibidir; bedeni öldürmez, bedene form kazandırır. Bir şairin dil terbiyesi gibidir; duyguyu boğmaz, ona ritim verir. Nietzsche'nin aradığı akıl, işte bu türden canlı bir akıldır: yaşamın önünde diz çökmeyen, ama yaşamı da boğmayan akıl.

Sokratesçi hastalık dediğimiz şey ise aklın bu canlı bağına koparmasıdır. Akıl kendini hayatın üstüne koyduğunda, insanı soyut bir varlık gibi tasarlamaya başlar. Beden fazlalık olur, duygu şüpheli olur, içgüdü tehlikeli olur, trajedi kusur olur. İnsan giderek daha hesaplı, daha ahlâkçı, daha güvenli, daha sönük bir varlığa dönüşür. Nietzsche bu sönüklükten nefret eder. Çünkü ona göre insanın büyük imkânı, yalnızca doğruyu

bilmesinde değil; kendini aşmasında, yeni değerler yaratmasında, acıyı bile bir biçimlenme malzemesi hâline getirmesinde yatar.

Nietzsche'nin akıl eleştirisini bugüne taşıdığımızda tablo epey tanıdık. Modern insan akıldan çok söz eder, ama çoğu zaman algoritmaların, kalabalık psikolojisinin, kırgın egoların, ideolojik mahallelerin ve onay açlığının elinde savrulur. Herkes "veri" der, ama çoğu zaman kendi öfkesini besleyen veriyi seçer. Herkes "analiz" der, ama çoğu zaman kabilesinin reflekslerini parlatır. Herkes "eleştirel düşünce" der, fakat kendi kutsal ineklerine yaklaşınca aklın sigortası atar. Nietzsche yaşasaydı, bugünün ekran başındaki ahlâkçı kalabalıklarına bakıp muhtemelen şu tatsız teşhisi koyardı: Hınç artık meydanda bağırıyor; bildirim sesiyle çalışıyor.

Nietzsche'nin asıl rahatsız edici sorusu hâlâ önümüzde durur: Düşüncen hayati çoğaltıyor mu, yoksa yalnızca korkunu mu inceltiyor? Aklın seni daha yaratıcı, daha cesur, daha sahici, daha derin mi yapıyor; yoksa daha kurnaz, daha savunmacı, daha hınçlı, daha güvenli bir mahkûma mı çeviriyor? Bir fikre sahip olmak kolaydır; fikrin hangi duygudan beslendiğini görmek zordur. İnsan kendi fikrini savunurken aslında kendi yarasını savunuyor olabilir. Nietzsche'nin çekiçle yaptığı felsefe, işte bu yaraya vurur. Sesinden içinin boş mu, dolu mu olduğunu anlamaya çalışır.

Bu yüzden Nietzsche'de akıl, masum bir düşünme yetisi değildir. O, ya yaşamın yükselen kuvvetlerine hizmet eder ya da düşen kuvvetlerin kurnaz maskesi olur. Ya yaratıcı bir biçim verme aracıdır ya da hıncın mahkeme kâtibi. Ya insanı kendini aşmaya götürür ya da onu güvenli bir sürü ahlâkının içine kilitler. Nietzsche'nin felsefesi, akli tahtından indirirken onu çöpe atmaz; sadece ona şunu söyler: Taht senin değil, hayatın. Sen hükmetmeye değil, güçlenen yaşamı biçimlendirmeye yararsan değerlisin.

Filozof Kirpi: "Akıl, korkunun yüzüne pudra sürdüğünde ona bilgelik derler; Nietzsche gelir, mendili çıkarır, yüzün altındaki titremeyi gösterir."

5. Nietzsche'de Duygu — İçgüdü, Güç İstenci ve Hınç

Nietzsche'nin insanı, sakin bir akıl masasının başında oturmaz; göğüs kafesinin içinde birbirine çarpan kuvvetlerle yaşar. Onun insan tasavvurunda duygu, yüzeyde beliren geçici bir ruh hâli değildir; bedenden, içgüdüden, dürtüden, kuvvetten, gerilimden, açıklıktan, korkudan, saldırıdan, sevinçten, hınçtan, yaratma arzusundan yapılmış canlı bir yeraltı coğrafyasıdır. İnsan konuşurken yalnız dili konuşmaz; kasları, yaraları, yenilgileri, iştahı, utancı, gururu, korkusu ve bastırılmış öfkesi de konuşur. Nietzsche işte bu görünmeyen kalabalığı duyar.

Onda duygu meselesi, romantik bir "kalp temizliği" meselesi değildir. Nietzsche, duyguları masum çocuklar gibi sevmez. Onları yargılamadan kutsamaz da. Duygular, insanın içindeki kuvvetlerin belirtileridir. Bazı duygular hayati çoğaltır, insanı genişletir, yaratıcı kılar, risk almaya iter, biçim vermeye çağırır. Bazıları ise insanı içten içe kemirir; onu küçültür, zehirler, başkasının kudretine düşman eder. Bu yüzden Nietzsche'de duygu, ahlâkî bir süs değil, güç durumunun işaretidir. Bir insanın sevincine, öfkesine, merhametine, kıskançlığına, alçakgönüllülüğüne, hıncına bakarak onun içindeki yaşam kuvvetinin yükselip alçaldığını sezebiliriz.

Nietzsche'nin "güç istenci" dediği şey, kaba bir iktidar açlığına indirgenirse fena halde yoksullaşır. Güç istenci sadece başkalarını ezmek, makam kapmak, hükmetmek, zorbalık yapmak anlamına gelmez. Daha derinde, hayatın kendini çoğaltma, genişletme, biçimlendirme, aşma ve yorumlama kudretidir. Bir sanatçının taşla şekil vermesinde, bir düşünürün eski değerleri kırıp yeni kavramlar kurmasında, bir çocuğun yürümek için defalarca düşüp kalkmasında, bir insanın kendi korkusunu aşmasında, bir halkın kendi onurunu yeniden

kurmasında da güç istenci çalışır. Hayat yalnızca korunmak istemez; taşmak, denemek, yenilenmek, kendi sınırını yoklamak ister.

Bu noktada duygu, güç istencinin ham maddesi hâline gelir. Öfke yıkıcı olabilir; fakat iyi biçimlendirilirse adaletsizliğe karşı cesarete dönüşebilir. Kıskançlık insanı çürütebilir; fakat dönüştürülürse kendini aşma kamçısı olabilir. Acı insanı kırabilir; ama güçlü bir ruh acıdan biçim çıkarabilir. Korku insanı saklayabilir; fakat işlenirse dikkat, ölçü ve stratejiye dönüşebilir. Nietzsche'nin aradığı şey duyguların bastırılması değil, onların yüksek bir biçime sokulmasıdır. Ham maden ocaktan çıkar; mücevher kendiliğinden olmaz. İnsan da içindeki karanlık cevheri işlemeden soylulaşamaz.

Nietzsche'nin güçlü insanı, duygusuz insan değildir. Tam tersine, büyük duyguları taşıyabilen insandır. İçindeki fırtınadan korkmaz; ama fırtınayı pazara da çıkarmaz. Hemen ağlayan, hemen bağırın, hemen suçlayan, hemen ahlâk kesen kişi Nietzsche'nin gözünde derin olmak zorunda değildir. Büyük duygu, kendini her zaman büyük gürültüyle göstermez. Bazen ağır bir susuşta, bazen yaratıcı bir eserde, bazen uzun bir sabırdaki, bazen de insanın kendi yarasına hükmetme biçiminde belirir. Duygularını yönetemeyen insan, içindeki her köpeğin peşinden sokağa çıkan zavallı bir efendiye benzer.

Nietzsche'nin "içgüdü" kavramı da burada önem kazanır. İçgüdü, aklın aşağısında duran ilkel bir tortu gibi görülmez. Sağlıklı içgüdü, hayatın uzun deneyiminden süzölmüş bedensel bilgeliği taşır. İnsan bazen akılla uzun uzun tartar, ama bedeni çoktan bir şey sezmiştir. Bir tehlikenin kokusu, bir yalanın yüz kasındaki titreme, bir ilişkinin içindeki zehir, bir fikrin ardındaki hınç, bazen mantıksal analizden önce bedene çarpar. Nietzsche, aklın bu bedensel bilgeliği küçümsemesine karşı çıkar. Çünkü fazla akılcı insan, bazen kendi sezgisel pusulasını kırar; sonra elinde harita olduğu hâlde uçuşuma yürür. Akademik felaket, tam da böyle bir şeydir: Harita mükemmel, ayak kör.

Nietzsche'de duygu ve içgüdü, yaşamın değerini belirleyen kuvvetlerle ilişkilidir. Güçlü duygular insanı dünyaya düşman etmek zorunda değildir; onu dünyaya daha yoğun bağlayabilir. Sevinç, Nietzsche'de hafif bir mutluluk hâli değil, varoluşa "evet" diyebilme kudretidir. Bu "evet", hayatın yalnızca güzel taraflarına verilmiş ucuz bir onay sayılmaz. Acıya, kayba, trajediye, belirsizliğe, çelişkiye rağmen yaşama verilen güçlü cevaptır. Nietzsche'nin Dionysosçu damarı burada akar: Hayat düz, temiz, güvenli ve problemsiz olduğu için sevilmez; korkunç, taşkın, çelişkili ve yaratıcı olduğu için kucaklanır.

Bu yüzden Nietzsche'nin duygu dünyasında sevinç ile trajedi birbirinden kopmaz. Büyük sevinç, acıyı inkâr ederek gelmez. Tam tersine, acıyı dönüştürebilen ruhlarda doğar. Zayıf insan acı karşısında hemen suçlu arar; güçlü insan önce acının kendisinde neyi açığa çıkardığına bakar. Acıdan hoşlanmak gibi hastalıklı bir şey değildir bu. Acıyı kutsamak da değildir. Mesele, acının insanı otomatik olarak küçültmesine izin vermemektir. Bazı insanlar acı çekince derinleşir, bazıları zehirlenir. Nietzsche'nin bakışı, bu iki sonuç arasındaki uçuşuma çevrilidir.

Hınç tam da burada belirir. Nietzsche'nin en keskin psikolojik teşhislerinden biri olan hınç, doğrudan yaşanamayan, açıkça ifade edilemeyen, yaratıcı biçimde dönüştürülemeyen duygunun içte zehre dönüşmesidir. Hınçlı insan, kendi güçsüzlüğünü itiraf edemez. Kendi yetersizliğini görmek yerine, başkasının gücünü suçlar. Kendisi yükselemediğinde yüksekliği kötüler. Kendi cesareti yetmediğinde cesareti kabalık ilan eder. Kendi yaratamadığında yaratana kibirli bulur. Kendi hayatı solgunlaştığında, başkasının canlılığını ahlâksızlık diye damgalar.

Hınç, insanın içindeki yenilgiyi ahlâkî üstünlük maskesiyle dolaşıma sokmasıdır. İşin pis tarafı buradadır. Çünkü hınç kendini hınç olarak göstermez. "Ben kıskanıyorum" demez; "adalet istiyorum" der. "Ben korkuyorum" demez; "ölçülü davranıyorum" der. "Ben başkasının kudretine dayanamıyorum" demez; "kibirle mücadele ediyorum" der. "Ben yaratamıyorum" demez; "yaratıcı olanı sorguluyorum" der. Hınç, kendi çirkin

yüzüne iyi niyet maskesi takmakta ustadır. Nietzsche bu maskeleri tek tek indirir; bu yüzden sevilmesi zor, ama ihtiyaç duyulması kaçınılmaz bir filozoftur.

Nietzsche'nin ahlâk eleştirisinde hınç, özellikle "köle ahlâkı" dediği değer düzeninin kaynağıdır. Burada "köle" kelimesi basit bir toplumsal sınıf adı gibi okunmamalıdır; daha çok ruhsal bir konumu anlatır. Köle ruhlu insan, değer yaratamaz; tepki verir. Kendi hayatından taşan bir olumlama üretemez; başkasının hayatını olumsuzlayarak kendini kurar. Önce "hayır" der. Güçlüye, soyluya, yaratıcıya, taşkına, farklıya, yüksek olana "hayır". Sonra bu "hayır"ın etrafında bir ahlâk inşa eder. Kendi zayıflığını erdem, kendi korkusunu tevazu, kendi hareketsizliğini bilgelik, kendi çaresizliğini masumiyet diye adlandırır.

Buna karşı Nietzsche'nin soylu ruhu, önce "evet" diyendir. Kendinden taşan bir güçle değer üretir. Başkasını olumsuzlayarak var olmaz; kendi kudretinden biçim çıkarır. Soylu insan için iyi olan, hayatı artıran, güçlendiren, derinleştiren, cesaretlendiren, yaratıcı kılan şeydir. O kendini başkasının gözünden ölçmez. Sürü alkışlamasa da kendi yüksekliğini arar. Burada duygu, hınca değil, yaratıcı taşkınlığa bağlanır. Öfke bile başka bir forma sokulur; kıskançlık kendini aşma hamlesine çevrilir; acı, karakterin sertleştiği ateş olur.

Nietzsche'nin merhamete kuşkuyla bakması da bu bağlamda anlaşılmalıdır. Onun itirazı, acı çeken canlıya duyarlılık gösterilmesine değil; merhametin bazen güçsüzlüğü kutsayan, acıyı çoğaltan, hayatı aşağı çeken bir duygu rejimine dönüşmesindedir. Merhamet, insanı güçlendirmek yerine onu acısına zincirliyorsa, Nietzsche orada tehlike görür. Birine yardım etmek başka şeydir; onun zayıflığını varoluşunun merkezi hâline getirmek başka. Acıyı görmek başka şeydir; acıdan kimlik, iktidar ve ahlâkî üstünlük devşirmek başka. Nietzsche bu ayrımı keskin biçimde kurar.

Bu yüzden Nietzsche, duygunun "iyi" ya da "kötü" olmasından çok, hangi yaşam kuvvetine hizmet ettiğine bakar. Merhamet bazen asil olabilir; bazen çürüme üretir. Öfke bazen bayağıdır; bazen haysiyetin uyanışıdır. Gurur bazen şişkinliktir; bazen insanın kendi değerini koruyan omurgadır. Alçakgönüllülük bazen olgunluktur; bazen korkaklığın süslü adıdır. Nietzsche'nin bakışı, kelimelerin üstündeki ahlâkî etikete kanmaz. O duygunun soy kütüğünü ister: Nereden geldin? Hangi bedenden çıktın? Kime hizmet ediyorsun? Hayatı çoğaltıyor musun, yoksa onu zehirliyor musun?

Bugünün insanı Nietzsche'yi bu yüzden hâlâ okumalıdır; çünkü çağımız duygu pazarıdır. Öfke satılır, mağduriyet satılır, kırgınlık satılır, ahlâkî poz satılır, incinmişlik satılır, linç satılır, görünür duyarlılık satılır. İnsanlar artık yalnız fikirlerini değil, duygularını da vitrine koyuyor. Üstelik çoğu zaman duygu, hakikatin yerine geçiriliyor. "Ben incindim" cümlesi, bazen tartışmayı bitiren bir ferman gibi kullanılıyor. Oysa incinmiş olmak, otomatik olarak haklı olmak anlamına gelmez. Nietzsche bunu duysa, muhtemelen kahkahayla değil, biraz yorgun bir tiksintiyle bakardı. Çünkü hınç çağında yara, bazen düşüncenin yerine geçer.

Sosyal medya Nietzscheci anlamda büyük bir hınç laboratuvarıdır. Herkes birbirinin hayatına bakar, kıyaslar, içerler, suçlar, ahlâk keser, küçük zaferler toplar. Güçsüzlük kendine kalabalık bulduğunda cesaret sanılır. Hınç, tek başına fısıldarken utanabilir; kalabalık içinde bağırınca kendini adalet zanneder. Bu çağda birçok insan, kendi yaratıcı yetersizliğini başkasının görünürlüğüne saldırarak telafi ediyor. Taş atmak, eser vermekten kolaydır. Linç etmek, düşünmekten hızlıdır. Ahlâkî poz vermek, karakter inşa etmekten ucuzdur. Hıncın bu kadar popüler olması boşuna değil; üretmeyene de bir iktidar hissi verir.

Nietzsche'nin duygu düşüncesi burada sert bir temizlik çağrısı yapar. İnsan önce kendi duygusunun kaynağını yoklamalıdır. Öfkesi gerçekten adaletten mi geliyor, yoksa aşağılanmış gururdan mı? Merhameti başkasını ayağa kaldırmak mı istiyor, yoksa onu sürekli düşkün görerek kendine ahlâkî üstünlük mü sağlıyor? Alçakgönüllülüğü sahici bir derinlik mi, yoksa yükselmeye cesaret edemeyen ruhun kendini güvene alması mı? Eleştirisi hakikat aşkından mı doğuyor, yoksa başkasının parlaklığına duyduğu rahatsızlıktan mı? İnsan bu soruları sormadığında, kendi duygularının kuklası olur. İpi elinde sandığı sırada, ip zaten boynundadır.

Nietzsche'de duyguların eğitimi, bastırma yoluyla gerçekleşmez. Bastırılmış duygu kaybolmaz; kılık değiştirir. Bastırılmış öfke ahlâkçılığa, bastırılmış arzu suçluluk üretimine, bastırılmış kıskançlık eleştiri kılığına, bastırılmış korku ideolojiye dönüşebilir. Nietzsche'nin istediği daha zor bir şeydir: Duygunun dönüştürülmesi. İnsan kendi karanlık enerjisini tanıyacak, onu inkâr etmeyecek, ama onun tarafından da yönetilmeyecek. İçindeki güçleri besteleyecek. Kendini bir orkestra gibi kuracak. Her enstrüman kafasına göre bağırırsa gürültü çıkar; iyi yönetilirse müzik olur.

Bu nedenle Nietzsche'nin "üstinsan" fikri de duygusuz, soğuk, taş kalpli bir varlık hayali değildir. Üstinsan, kendi içindeki kuvvetleri daha yüksek bir forma sokabilen insandır. Hıncı yaratıcı aşmaya, acıyı derinliğe, yalnızlığı üsluba, arzuyu biçime, gücü değer yaratımına dönüştürebilen insan. O, sürünün hazır duygularıyla yaşamaz. Hazır öfkeleri, hazır mağduriyetleri, hazır kutsalları, hazır nefretleri kullanmaz. Kendi duygusunun sorumluluğunu alır. Bu sorumluluk ağırdır; çünkü insanın en zor yüzleşmesi kendi içindeki zehrin adını koymasıdır.

Nietzsche'nin duygulara ilişkin büyük dersi, insanın kendini kandırma kapasitesini açığa çıkarmasında yatar. İnsan en çok da asil görünen duygularında sahtekâr olabilir. Merhamet diye bağımlılık üretebilir. Adalet diye intikam isteyebilir. Tevazu diye korkaklığını saklayabilir. İnanç diye sürü güvenliğine sığınabilir. Eleştiri diye kıskançlığını konuşturabilir. Nietzsche burada rahatsız edici bir ayna tutar. Aynanın karşısında herkes biraz çirkinleşir. Ama belki de düşüncenin namusu, insanı önce biraz çirkin göstermesidir. Sürekli güzel gösteren ayna, ya yalandır ya da kuaför salonudur.

Nietzsche için duyguların en yüksek biçimi, yaşama yaratıcı bir "evet"e dönüşmesidir. Bu evet, kolay iyimserlik değildir. Ucuz mutluluk hiç değildir. İnsan acıyı, kaybı, trajediyi, yıkımı, kendi karanlığını gördükten sonra hâlâ yaratabiliyorsa, orada güçlü bir duygu rejimi vardır. Yaşamı sadece konfor sağladığı için seven kişi, ilk fırtınada çöker. Nietzsche'nin istediği insan, fırtınayı da kendi dansının rüzgârına katabilen insandır. Biraz tehlikeli, biraz yalnız, biraz yüksek, biraz yaralı; ama diri.

Schopenhauer acının karşısında merhamet kapısını açmıştı. Nietzsche ise acının karşısında dönüşüm kapısını zorlar. Schopenhauer istemeyi azaltmak ister; Nietzsche istemenin daha yüksek bir forma kavuşmasını ister. Schopenhauer için duygu, acı ortaklığında ahlâka yaklaşır; Nietzsche için duygu, güç istencinin biçimlenmesiyle yaratıcılığa ve değer kurmaya yönelir. İkisinin arasındaki fark, insanın acıdan ne yapacağı sorusunda keskinleşir. Biri yarayı sarmaya eğilir; diğeri yaranın insanı nasıl dönüştüreceğine bakar. Biri merhametin lambasını yakar; diğeri insanın içindeki ateşi kontrol etmek ister.

Nietzsche'nin insanı, duygularını inkâr ettiğinde küçülür; duygularına teslim olduğunda dağılır; duygularını dönüştürdüğünde yaratıcılaşır. İşte onun zor öğretisi budur. İçgüdü düşman değildir; ama efendi de olmamalıdır. Akıl düşman değildir; ama korkak bir gardiyana dönüşmemelidir. Duygu kutsal değildir; ama hayatın kan dolaşımıdır. Hınç kaçınılmaz değildir; ama insan kendini tanımazsa hınç onun içinden ahlâk diliyle konuşmaya başlar. Nietzsche'nin çekiç darbeleri, insanın tam da bu sahte kutsallıklarını yoklar.

Filozof Kirpi: "Hınç, yaratamayan ruhun ahlâk cübbesi giymesidir; Nietzsche o cübbenin eteğindeki çamuru gösterir."